

ประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือกับกระบวนการเรียนรู้เพื่ออยู่ร่วมกันระหว่างชุมชน
และโรงงานอุตสาหกรรม กรณีชุมชนอิสลาม ตำบลมาบตาพุด อำเภอเมือง
จังหวัดระยอง

**Deliberative Democracy and the Learning Process for the Coexistence of Local
Community and Industry in the Case of Islamic Community in Map Ta Phut
Subdistrict, Mueang District, Rayong Province***

ชัยณรงค์ เครือนวน (Chainarong Krueanuan)

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร., อาจารย์ประจำภาควิชารัฐศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา
Assistant Professor, Dr., Lecture of Department of Political Science Faculty of Political Science and Law,
Burapha University

E-mail: chainarong@go.buu.ac.th

Received: 8 May 2024

Revised: 21 December 2024

Accepted: 23 December 2024

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์ทุนที่มีผลต่อการสร้างนวัตกรรมชุมชนเพื่อการอยู่ร่วมกันระหว่างชุมชนและโรงงานอุตสาหกรรม รวมถึงวิเคราะห์บทบาทของนวัตกรรมชุมชนในการสร้างกระบวนการอยู่ร่วมกันระหว่างชุมชนและโรงงานอุตสาหกรรม แนวคิดที่ใช้เป็นเครื่องมือทำความเข้าใจปรากฏการณ์สังคมนี้นี้คือ แนวคิดประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือ ส่วนวิธีดำเนินการวิจัยใช้การวิจัยเชิงคุณภาพเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร การสัมภาษณ์ และตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า ผลการศึกษาพบว่าประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือภายใต้บริบทชุมชนอิสลามนั้นเกิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างทุน 4 ประเภทคือ (1) ทุนทางเศรษฐกิจเป็นปัจจัยดึงดูดให้ผู้กระทำการที่มีส่วนได้ส่วนเสียมีปฏิสัมพันธ์เพื่อปกป้องและ

* โครงการวิจัยนี้ได้รับงบประมาณสนับสนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยบูรพา งบประมาณเงินอุดหนุนจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม ประเภท Fundamental Fund ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2565 ภายใต้แผนงานนวัตกรรมชุมชนเพื่อการอยู่ร่วมกันระหว่างชุมชนและโรงงานอุตสาหกรรมในเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก

รักษาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ (2) ทูทางสังคมที่ช่วยโยงโยความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (3) ทูทางสัญลักษณ์เป็นทุนที่ส่งเสริมให้ผู้ประกอบการภาคอุตสาหกรรมต้องเข้าร่วม (4) ทูทางสิ่งแวดล้อมในฐานะปัจจัยผลักดันให้ผู้กระทำการทุกฝ่ายต้องตระหนักและเห็นถึงความสำคัญที่ต้องแก้ไข ปัญหา โดยกลไกประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือมีพลังอำนาจและความสามารถในการสร้างกระบวนการอยู่ร่วมกันระหว่างชุมชนและโรงงานอุตสาหกรรม 4 มิติ คือ (1) เป็นพื้นที่แห่งการสื่อสารระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับการพัฒนาอุตสาหกรรมในชุมชนอิสลาม ซึ่งไม่มีใครเป็นเจ้าของ ไม่มีใครมีอำนาจนำ (2) เป็นเครื่องมือเสริมสร้างพลังอำนาจให้แก่ชุมชนท้องถิ่นและโรงงานอุตสาหกรรม (3) เป็นเครื่องมือสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนาอย่างแท้จริง (4) เป็นพื้นที่แห่งการเรียนรู้ระหว่างชุมชนท้องถิ่นและโรงงานอุตสาหกรรม อย่างไรก็ตามกระบวนการประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือยังมีจุดอ่อนและข้อจำกัดหลายประการ อาทิ (1) ผู้เข้าร่วมเสวนา (ส่วนของชุมชน) กระจุกตัวเฉพาะเครือข่ายผู้นำชุมชน (2) เกิดขึ้นในชุมชนอิสลามเพียงชุมชนเดียว แต่ชุมชนที่ถูกจัดตั้งในเขตเทศบาลเมืองมาบตาพุดมีถึง 38 ชุมชน (3) โครงการพัฒนาที่เป็นผลผลิตของการปรึกษาหารือไม่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง (4) กระบวนการปรึกษาหารือเป็นแบบทวิภาคี (5) การขับเคลื่อนเกิดขึ้นจากสัมพันธภาพส่วนบุคคล

คำสำคัญ: ประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือ, นวัตกรรมชุมชน, มาบตาพุด

Abstract

This research study aims to analyze the factors influencing the creation of community innovation for coexistence between communities and industrial factories. It also examines the role of community innovation in fostering coexistence processes between communities and industrial factories. The conceptual framework used to understand this social phenomenon is the concept of deliberative democracy. The research methodology employed qualitative methods, collecting data from documents and interviews and triangulating the information. The findings revealed that within the context of Islamic communities, deliberative democracy emerges from interactions among four types of capital: (1) Economic Capital: This attracts stakeholders to interact in order to protect and maintain economic benefits. (2) Social Capital: This links social relationships among stakeholders. (3) Symbolic Capital: This encourages industrial entrepreneurs to participate. (4) Environmental Capital: This drives all stakeholders to recognize and address issues. The mechanism of deliberative democracy demonstrates power and capabilities in creating coexistence processes between communities and industrial factories in four dimensions: (1) It serves as a communication space between stakeholders and industrial development in Islamic communities where no one owns or leads. (2) It acts as a tool to strengthen the power of both local communities and industrial

factories. (3) It serves as a tool for genuine participation in development. (4) It serves as a learning space between local communities and industrial factories. However, the process of deliberative democracy has several weaknesses and limitations: (1) Participants (community representatives) are often specific network leaders. (2) It is limited to one Islamic community, while there are up to 38 communities established in the Map Ta Phut Municipality. (3) Development projects resulting from consultations do not lead to structural changes. (4) The consultation process is bilateral. (5) The driving force often comes from personal relationships.

Keywords: Deliberative Democracy, Community Innovation, Map Ta Phut

บทนำ

ชายฝั่งทะเลตะวันออกของประเทศไทย ถือเป็นศูนย์กลางการผลิตภาคอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ของประเทศ เนื่องจากเป็นพื้นที่เป้าหมายของโครงการพัฒนาอุตสาหกรรมที่สำคัญถึง 2 โครงการ คือ โครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก (Eastern Seaboard Development Program: ESB) และโครงการเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก หรือที่รู้จักในนามระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก (Eastern Economic Corridor: EEC) โครงการพัฒนาทั้งสองแม้จะมีคุณูปการแก่เศรษฐกิจของประเทศอย่างมหาศาล ดังจะเห็นได้จากการผลิตภาคอุตสาหกรรมในภูมิภาคเป็นจักรกลที่ช่วยขับเคลื่อนความเติบโตทางเศรษฐกิจแก่ประเทศ รวมถึงส่งเสริมให้เกิดการจ้างงานและเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของประเทศ แต่อีกมิติหนึ่งโครงการเหล่านี้ก็ได้สร้างปัญหาและส่งผลกระทบต่อชุมชนท้องถิ่นหลากหลายรูปแบบ โดยเฉพาะความเหลื่อมล้ำและการกระจุกตัวของความมั่งคั่ง ปัญหาสังคม ปัญหาสิ่งแวดล้อม ตลอดจนถึงการแย่งชิงทรัพยากรระหว่างภาคการผลิตต่าง ๆ ปัญหาหรือสถานการณ์ทางเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อมเหล่านี้ ชุมชนและประชาชนท้องถิ่นต้องเป็นผู้แบกรับผลกระทบเอาไว้ทั้งสิ้นเป็นผลให้กระบวนการพัฒนาอุตสาหกรรมที่ผ่านมาเป็นไปในลักษณะที่คนกลุ่มหนึ่งได้ประโยชน์จากการสูญเสียผลประโยชน์ของประชาชนอีกกลุ่มหนึ่ง (Win-lose Situation) กระทั่งนำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างชุมชนท้องถิ่นและภาคอุตสาหกรรม (ชัยณรงค์ ประดิษฐ์ศิลป์ และชัยณรงค์ เจริญนวน, 2549)

ภายใต้สถานการณ์เช่นนี้ทำให้เกิดแนวคิดและปฏิกิริยาของชุมชนท้องถิ่นต่อการพัฒนาอุตสาหกรรมทั้งการพัฒนาอุตสาหกรรมภายใต้โครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก หรือการพัฒนาอุตสาหกรรมและการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานในเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก อย่างน้อย 3 มิติ คือ หนึ่ง ชุมชนและโรงงานอุตสาหกรรมต่างคนต่างอยู่หรือการแบ่งแยกพื้นที่ (Zonings) สองมุ่งขจัดฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งออกจากพื้นที่ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ การหยุดสร้างหรือการหยุดพัฒนาอุตสาหกรรม (Deindustrialization) และสามการอยู่ร่วมกัน (Coexistence) ระหว่างชุมชนและโรงงานอุตสาหกรรม หากพิจารณาความเป็นไปได้ของ

แนวคิดทั้ง 3 รูปแบบ พบว่า การแบ่งแยกพื้นที่หรือการจัดโซนนิ่งอาจไม่สามารถดำเนินการได้เพราะปัจจุบันทรัพยากรธรรมชาติอยู่ในสถานะที่จำกัด ดังจะเห็นได้จากความจำกัดของที่ดินและน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค แต่ความต้องการใช้ทรัพยากรของทุกภาคส่วนกลับมีมากขึ้นทำให้ทรัพยากรมีไม่เพียงพอ ส่วนแนวคิดการหยุดสร้างหรือการหยุดพัฒนาอุตสาหกรรม แม้จะเป็นผลดีต่อประชาชนท้องถิ่นและเป็นแนวคิดที่ได้รับการสนับสนุนจากนักวิชาการบางส่วนหรือนักพัฒนาเอกชน (NGOs) แต่แนวคิดเช่นนี้ก็เผชิญกับความเป็นไปได้ของการดำเนินงาน เพราะปัจจุบันมีโครงการพัฒนาอุตสาหกรรมเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องเป็นผลจากการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว แนวคิดที่น่าจะมีความเป็นไปได้มากที่สุดและสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงของสังคม คือ การอยู่ร่วมกันระหว่างชุมชนท้องถิ่นและภาคอุตสาหกรรม เนื่องจากไม่สามารถแยกชุมชนท้องถิ่นออกจากอุตสาหกรรม ขณะเดียวกันก็ไม่สามารถแยกโรงงานอุตสาหกรรมออกจากชุมชนท้องถิ่นได้ ประกอบกับปัญหาที่เกิดขึ้นตามมาจากการพัฒนาที่เป็นปัญหาที่สามารถป้องกัน หรือแก้ไขให้บรรเทาเบาบางลงไปได้ หากผู้เกี่ยวข้องทุกภาคส่วนมีความตระหนัก หรือให้ความสำคัญกับการแก้ไขปัญหา (ชัยณรงค์ เครือนวน, 2558, หน้า 6-7)

กล่าวได้ว่าที่ผ่านมาชุมชนหลายแห่งพยายามสร้างนวัตกรรมเพื่อเป็นกลไกที่จะนำไปสู่การอยู่ร่วมกับภาคอุตสาหกรรมหลากหลายรูปแบบ ผันแปรไปตามสภาพปัญหา บริบท และความต้องการของชุมชน ดังกรณีชุมชนอิสลาม ตำบลมาบตาพุด อำเภอเมือง จังหวัดระยอง ที่ประชาชนกลุ่มหนึ่งมีวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจสัมพันธ์โรงงานอุตสาหกรรม กระทั่งกลายเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ประชาชนกลุ่มนี้ต้องพึ่งพาโรงงานอุตสาหกรรม และนำไปสู่ความคิดในการอยู่ร่วมกันระหว่างชุมชนและโรงงานอุตสาหกรรม เนื่องจากการอยู่ร่วมกันระหว่างโรงงานอุตสาหกรรมและชุมชนเป็นหลักประกันถึงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและสังคมในรูปแบบต่าง ๆ ที่ชาวบ้านจะได้รับจากรัฐและโรงงานอุตสาหกรรม ขณะที่ความเป็นจริงของสังคมไม่สามารถที่จะแยกชุมชนท้องถิ่นออกจากอุตสาหกรรมและไม่สามารถแยกโรงงานอุตสาหกรรมออกจากชุมชนท้องถิ่นได้ เมื่อเป็นเช่นนี้พวกเขาจึงพยายามแสวงหาแนวทางที่จะทำให้ชุมชนโดยรอบโรงงานอุตสาหกรรมและโรงงานอุตสาหกรรมอยู่ร่วมกันได้ โดยที่ไม่มีฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งได้และเสียประโยชน์มากจนเกินไปอย่างที่เป็นอย่างที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ทั้งนี้ประชาชนกลุ่มนี้ยังเห็นว่าปัญหามลพิษและผลกระทบจากการพัฒนาอุตสาหกรรม เป็นปัญหาที่สามารถป้องกันหรือแก้ไขให้บรรเทาเบาบางลงได้ หากหน่วยงานทั้งภาครัฐ เอกชนหรือผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการพัฒนาอุตสาหกรรมทุกฝ่ายมีความตระหนัก ร่วม และมีความจริงใจในการแก้ไขปัญหาเหล่านั้นอย่างแท้จริง อย่างไรก็ตามประชาชนกลุ่มนี้ก็ไม่ได้ปฏิเสธการดำรงอยู่ของสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นตามมาจากการพัฒนาอุตสาหกรรม ขณะเดียวกันก็ไม่ได้ปฏิเสธการสร้างหรือขยายโรงงานอุตสาหกรรมเช่นกัน เพราะการเพิ่มขึ้นของโรงงานอุตสาหกรรมย่อมหมายถึงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่พวกเขาได้รับ แต่การเพิ่มขึ้นของโรงงานอุตสาหกรรมต้องเพิ่มขึ้น โดยที่โรงงานอุตสาหกรรมและรัฐต้องมีความจริงใจในการป้องกันและแก้ไขปัญหาที่จะเกิดขึ้นตามมาจากการเพิ่มขึ้นของโรงงานอุตสาหกรรม (ชัยณรงค์ เครือนวน, 2558ก, หน้า 204-207)

ด้วยความคิดดังกล่าวนำไปสู่ปฏิบัติการในการสร้างพื้นที่เพื่อพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างโรงงานอุตสาหกรรมและชุมชนท้องถิ่น ตลอดจนการสร้างพื้นที่เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่ออยู่ร่วมกัน เนื่องจากที่ผ่านมาประชาชนในพื้นที่ไม่รับรู้ข้อมูลเกี่ยวกับโรงงานอุตสาหกรรม โดยเฉพาะประเภทหรือกลิ่นของสารเคมีที่โรงงานอุตสาหกรรมใช้เป็นวัตถุดิบในกระบวนการผลิต นอกจากนี้ยังมีความพยายามสร้างพื้นที่สาธารณะ (Public Square) ในลักษณะของการ ปรับทุกข์ เล่าสุขหรือจับเข้าคุยเพื่อแสวงหาแนวทางในการอยู่ร่วมกันระหว่างโรงงานอุตสาหกรรมและชุมชนท้องถิ่น ภายใต้สถานการณ์ที่เกิดขึ้นผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาว่ามีทุนประเภทใดบ้างที่ส่งผลต่อการสร้างนวัตกรรมชุมชน และนวัตกรรมชุมชนที่ถูกสร้างขึ้นมานั้นมีบทบาทอย่างไรต่อการสร้างกระบวนการอยู่ร่วมกันระหว่างชุมชนและภาคอุตสาหกรรม

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อวิเคราะห์ทุนที่มีผลต่อการสร้างนวัตกรรมชุมชนเพื่อการอยู่ร่วมกันระหว่างชุมชนและโรงงานอุตสาหกรรม
2. เพื่อวิเคราะห์บทบาทของนวัตกรรมชุมชนในการสร้างกระบวนการอยู่ร่วมกันระหว่างชุมชนและโรงงานอุตสาหกรรม

ขอบเขตการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ทุนที่มีผลต่อการสร้างนวัตกรรมชุมชนเพื่อการอยู่ร่วมกันระหว่างชุมชนและโรงงานอุตสาหกรรม อาทิ ทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางสัญลักษณ์ และทุนทางสิ่งแวดล้อม เป็นต้น หลังจากนั้นจะวิเคราะห์บทบาทหน้าที่ของนวัตกรรมชุมชนในฐานะกลไกและกระบวนการที่ช่วยทำให้ชุมชนและโรงงานอุตสาหกรรมสามารถอยู่ร่วมกันได้ สำหรับการวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาในลักษณะกรณีศึกษา (Case Study) โดยเลือกชุมชนอิสลาม ตำบลมาตาพุด อำเภอเมือง จังหวัดระยองเป็นพื้นที่ศึกษา ซึ่งจะเริ่มศึกษาตั้งแต่ปี 2540 เป็นต้นมา เนื่องจากเป็นช่วงเวลาที่การพัฒนาอุตสาหกรรมเริ่มส่งผลกระทบต่อชุมชนท้องถิ่น กระทั่งเกิดปฏิบัติการหลายรูปแบบจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกลุ่มต่าง ๆ เพื่อแก้ไขปัญหา

การทบทวนวรรณกรรม

การศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมในงานวิจัยนี้ จะใช้แนวคิดประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือ (Deliberative Democracy) เป็นเครื่องมือทำความเข้าใจ โดยประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือถือเป็นทฤษฎีที่ได้มาจากทฤษฎีปทัสถานสังคม (Normative Theory) รากฐานของประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือวางอยู่บนกรอบคิดที่ว่าความชอบธรรมทางการเมืองของระบอบประชาธิปไตยอยู่ที่การยอมรับในเรื่องการให้ความ

สมเหตุสมผลแบบสาธารณะ (Public Justification) ที่วางอยู่บนความสมเหตุสมผลในเชิงศีลธรรม โดยสาธารณชนเองก็ยินดีที่จะรับฟังหรือยอมรับการนำเสนอความคิดและหลักการทางการเมืองต่าง ๆ อย่างสมเหตุสมผลด้วยเช่นกัน ความสมเหตุสมผลที่สร้างความชอบธรรมทางการเมืองจึงไม่ได้เกิดขึ้นจากเจ้าหน้าที่ของรัฐเพียงฝ่ายเดียว รากฐานทางความคิดของประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือจึงตั้งอยู่บนฐานว่าพลเมืองแต่ละคนรู้ว่าอะไรคือ ผลประโยชน์ สิ่งที่ดีงามและทรงคุณค่าสำหรับตัวเอง ความชอบธรรมของระบอบประชาธิปไตยอยู่ที่ความสมเหตุสมผลแบบสาธารณะ ไม่ใช่ความสมเหตุสมผลส่วนตัว (Private justification) ที่ตนเองมีอยู่แต่เพียงผู้เดียวและไม่สามารถที่จะมีร่วมกันกับคนอื่น ๆ ได้ (ธนศ วงศ์ยานนาวา, 2549) ประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือ จึงเป็นตัวแบบทางทฤษฎีว่าด้วยเรื่องประชาธิปไตยแบบหนึ่งท่ามกลางความเป็นไปได้ของตัวแบบประชาธิปไตยในหลาย ๆ รูปแบบที่ดำรงอยู่ในโลก ความสำคัญของประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารืออยู่ที่คำว่า “ปรึกษาหารือ” ซึ่งเป็นกระบวนการได้มาซึ่งเหตุผล ดังนั้นประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือจึงเน้นที่กระบวนการสื่อสารระหว่างกันอยู่ร่วมกัน

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เก็บรวบรวมข้อมูลจากการศึกษาเอกสารชั้นต้น (Primary Data) เอกสารชั้นรอง (Secondary Data) และการสัมภาษณ์เจาะลึก (In-depth Interview) ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key-informants) การกำหนดผู้ให้ข้อมูลหลักจะใช้เทคนิคเชิงคุณภาพ คือ การเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักโดยพิจารณา จากลักษณะการมีข้อมูลตามวัตถุประสงค์การวิจัย และใช้กระบวนการสัมภาษณ์จนกว่าข้อมูลจะอิ่มตัว (Data Saturation) โดยใช้แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (Semi-structured Interview) กระบวนการสัมภาษณ์จะมีการวางแผนสัมภาษณ์ไว้ล่วงหน้าอย่างเป็นขั้นตอน และมีข้อคำถามในการสัมภาษณ์แบบหลวม (Loosely Structure) ข้อคำถามเหล่านี้จะสร้างขึ้นจากวัตถุประสงค์และขอบเขตเนื้อหาการวิจัย ข้อมูลที่รวบรวมได้ทั้งหมดจะถูกตรวจสอบโดยใช้หลักการตรวจสอบสามเส้า (Triangulation) ส่วนการวิเคราะห์ข้อมูลเป็นการนำเอาข้อมูลที่ได้จากการค้นคว้าวิจัย มาจัดกระทำให้เป็นระบบและหาความหมาย แยกแยะองค์ประกอบ รวมทั้งเชื่อมโยงและหาความสัมพันธ์ของข้อมูล โดยอาศัยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) มีกระบวนการวิเคราะห์ข้อมูล คือ การจัดระเบียบข้อมูล (Data Organizing) การแสดงข้อมูล (Data Display) และการหาข้อสรุป การตีความและการตรวจสอบความถูกต้องตรงประเด็นของผลการวิจัย (Conclusion, Interpretation and Verification) (ชาย โปธิสิตา, 2554) สำหรับวิธีวิทยาการในการวิเคราะห์ข้อมูล (Methodological Approach) ใช้การวิเคราะห์เชิงโครงสร้างและผู้กระทำการ (Structure and Agency Analysis) โดยให้ความสำคัญกับปฏิสัมพันธ์ระหว่างพลังของโครงสร้างสังคม (Structure) และผู้กระทำการทางสังคม (Agency)

ผลการศึกษา

1. ทูทที่มีผลต่อการสร้างนวัตกรรมชุมชนเพื่อการอยู่ร่วมกันระหว่างชุมชนและโรงงานอุตสาหกรรมประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือภายใต้บริบทชุมชนอิสลามในฐานะนวัตกรรมชุมชน เกิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างทุน 4 ประเภท คือ

(ก) ทุนทางเศรษฐกิจ (Economic Capital) เปรียบเสมือนปัจจัยดึงดูด (Pull Factor) ให้ผู้กระทำการที่มีส่วนได้ส่วนเสียกับการพัฒนาอุตสาหกรรมต้องมีปฏิสัมพันธ์เพื่อปกป้องและรักษาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่แต่ละฝ่ายถือครอง ประกอบกับสภาพความเป็นจริงทางสังคมที่ประชาชนกลุ่มหนึ่งต้องพึ่งพาโรงงานและแรงงานภาคอุตสาหกรรมเพื่อเป็นพื้นฐานในการประกอบกิจการทางเศรษฐกิจ ด้วยเหตุนี้การดำรงอยู่ของโรงงานอุตสาหกรรมจึงเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ประชาชนท้องถิ่นอยู่รอด อย่างไรก็ตามการพัฒนาอุตสาหกรรมที่ผ่านมา กลับสร้างปัญหาทางเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อมหลากหลายรูปแบบ จนนำไปสู่ปฏิบัติการต่อต้านการพัฒนาอุตสาหกรรมของภาคประชาชนและเครือข่ายชนชั้นกลางกลุ่มหนึ่ง กระทั่งเกิดการฟ้องร้องต่อศาลปกครองให้หยุดสร้างและขยายโรงงานอุตสาหกรรมในพื้นที่มาบตาพุด ซึ่งปฏิบัติการพัฒนาอุตสาหกรรมไม่ได้ส่งผลกระทบต่อผู้ประกอบการเท่านั้น ตรงกันข้ามกลับมีผลเชื่อมโยงต่อวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจและการประกอบอาชีพของประชาชนท้องถิ่น ดังสถานการณ์ที่เกิดขึ้นช่วงต้นทศวรรษ 2550 ที่เกิดการฟ้องร้องต่อศาลปกครองกลางกรณีการขอให้ศาลระงับการก่อสร้าง โครงการหรือกิจกรรม 76 โครงการ ต่อมาศาลปกครองกลางมีคำสั่งกำหนดมาตรการหรือวิธีการเพื่อบรรเทาทุกข์ชั่วคราวก่อนคำพิพากษาโดยสั่งระงับโครงการทั้ง 76 โครงการ ผลจากมาตรการเช่นนี้ส่งผลให้เกิดความชะงักทางเศรษฐกิจช่วงระยะเวลาหนึ่ง เพราะแรงงานก่อสร้างจำนวนหนึ่งต้องเคลื่อนย้ายออกจากพื้นที่ เช่นเดียวกับส่งผลกระทบต่อความเชื่อมั่นของผู้ประกอบการที่อาจเข้ามาลงทุนซึ่งจะมีผลต่อการจ้างงานและจำนวนแรงงาน ดังนั้นเพื่อปกป้องผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจซึ่งเป็นที่มั่นสุดท้ายในการดำรงชีวิต เนื่องจากประชาชนท้องถิ่นส่วนใหญ่ไม่มีที่ดินทำกิน ประกอบกับขาดทักษะสำหรับการประกอบอาชีพอื่นอันเกิดจากข้อจำกัดด้านอายุ ความรู้และทักษะในการประกอบอาชีพ ผู้นำกลุ่มชาวบ้านมาบตาพุดที่เป็นผู้บริการรายย่อยและประชาชนชุมชนอิสลาม จึงพยายามแสวงหากลไกเพื่อให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับการพัฒนาอุตสาหกรรม โดยเฉพาะการทำให้ประชาชนและตัวแทนผู้ประกอบการมีพื้นที่สื่อสารแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน ด้วยจุดมุ่งหมายว่าการพูดคุยจะนำไปสู่การเรียนรู้บทเรียนในอดีตรวมทั้งกำหนดอนาคตร่วมกัน ปฏิบัติการทั้งหมดจึงเป็นไปเพื่อการสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจและธำรงไว้ซึ่งความเป็นผู้ประกอบการรายย่อยที่มีวิถีชีวิตสัมพันธ์กับการพัฒนาอุตสาหกรรม (ชัยณรงค์ เครือนวน, 2560, หน้า 78-79)

(ข) ทุนทางสังคม (Social Capital) เปรียบเสมือนเครือข่ายที่ช่วยโยกโยกความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับการพัฒนาอุตสาหกรรม อาทิ ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างชุมชนอิสลามกับโรงงานอุตสาหกรรมซึ่งเป็นการสร้างความสัมพันธ์ในลักษณะข้ามวงการ (Bridging capital) และความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างภาคประชาชนในชุมชนอิสลามซึ่งเป็นการสร้างความสัมพันธ์ภายในกลุ่ม

คนเดียวกัน (Bonding Capital) (Putnam, 2000) กล่าวได้ว่า ความสัมพันธ์ทางสังคมเช่นนี้ก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์และปฏิบัติการทางสังคมเพื่อแสวงหากลไกที่นำไปสู่สังคมที่พึงปรารถนาร่วมกัน ซึ่งในที่นี้คือการประกอบสร้างนวัตกรรมในรูปแบบประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือ ในฐานะพื้นที่ที่เปิดโอกาสให้ผู้ส่วนได้ส่วนเสียกลุ่มต่าง ๆ เข้ามาสะท้อนความอารมณ์ความรู้สึก ตลอดจนปรึกษาหารือและถกเถียงเพื่อหาข้อตกลงร่วม ปฏิบัติการทั้งหมดมีจุดมุ่งหมายให้ชุมชนและโรงงานอุตสาหกรรมได้รับผลประโยชน์ร่วมกัน ซึ่งผลประโยชน์ร่วมนี้เป็นหลักประกันสำคัญของการอยู่ร่วมกันอย่างยั่งยืน ด้วยเหตุนี้จึงอาจกล่าวได้ว่าทุนทางสังคมเป็นเงื่อนไขสำคัญอีกประการหนึ่งในการประกอบสร้างและขับเคลื่อนกระบวนการประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือในชุมชนอิสลาม เพราะเป็นกลไกที่ช่วยเชื่อมโยงเครือข่าย (Internetworking) ตลอดจนกระชับเครือข่าย (Interlocking) ระหว่างผู้นำชุมชน ภาคประชาชนในชุมชน และผู้ประกอบการภาคอุตสาหกรรมให้เข้ามามีส่วนปฏิบัติการทางสังคมร่วมกัน

(ค) ทุนทางสัญลักษณ์ (Symbolic Capital) เป็นทุนที่ส่งเสริมให้ผู้ประกอบการภาคอุตสาหกรรมต้องเข้าร่วมเวทีประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือ เนื่องจากเป็นกลไกที่ผู้ประกอบการสามารถผลิตซ้ำ (Reproduction) การทำงานรูปแบบต่าง ๆ ได้เพราะเป็นพื้นที่ที่เปิดโอกาสให้ผู้แทนจากโรงงานอุตสาหกรรมได้ชี้แจงการดำเนินงานด้านความรับผิดชอบต่อสังคม โดยเฉพาะการพัฒนาและยกระดับคุณภาพชีวิตประชาชน ตลอดจนมาตรการป้องกันและแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ประชาชนรับทราบหรือเข้าใจเจตนารมณ์ที่แท้จริงในการดำเนินงานเหล่านี้ ขณะเดียวกันก็เป็นพื้นที่ที่ประกอบสร้าง (Construction) สัญลักษณ์และสร้างตัวตนรูปแบบใหม่ เนื่องจากกระบวนการสร้างทุนทางสัญลักษณ์ที่ผ่านมากำหนดขึ้นจากโรงงานอุตสาหกรรมเป็นหลัก ดังนั้นการมีส่วนร่วมในเวทีประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือ จึงเปรียบเสมือนพื้นที่ที่ช่วยประกอบสร้างทุนทางสัญลักษณ์และตัวตนของโรงงานอุตสาหกรรมรูปแบบใหม่ เพราะเวทีประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือเป็นกลไกที่ทำให้โรงงานอุตสาหกรรมและภาคประชาชน ได้ร่วมกันออกแบบตลอดจนขับเคลื่อนโครงการที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนท้องถิ่น เพราะฉะนั้นกระบวนการประกอบสร้างทุนทางสัญลักษณ์จึงเกิดขึ้นภายใต้เจตจำนงร่วมระหว่างผู้กระทำการทั้งสองฝ่ายแตกต่างจากรูปแบบเดิมที่มีโรงงานอุตสาหกรรมเป็นผู้ดำเนินการเพียงฝ่ายเดียว (ชัยณรงค์ เครือนวน, 2558ข)

(ง) ทุนทางสิ่งแวดล้อม (Natural Capital) ในฐานะปัจจัยผลักดัน (Push Factor) ให้ผู้กระทำการทุกฝ่ายต้องตระหนักและเห็นถึงความสำคัญที่ต้องแก้ไขปัญหา เพราะทุนทางสิ่งแวดล้อมเป็นทุนประเภทเดียวที่ไม่สามารถผลิตซ้ำหรือประกอบสร้างขึ้นมาใหม่ได้ และหากใช้ทุนประเภทนี้เกินขีดจำกัดจะส่งผลกระทบต่อ การดำเนินชีวิตหลายมิติ ดังนั้นการมีกลไกระดับชุมชนเพื่อเสริมสร้างศักยภาพการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม นอกเหนือจากมาตรการของกลไกรัฐและวิธีการแก้ไขปัญหาของผู้ประกอบการเอกชน จึงเป็นอีกวิธีการหนึ่ง ที่ช่วยบรรเทาปัญหา รวมถึงลดกระแสต่อต้านจากภาคประชาชนท้องถิ่น กล่าวอีกนัยหนึ่งความมั่นคงทางสิ่งแวดล้อมเป็นส่วนหนึ่งในความมั่นคงของภาคอุตสาหกรรมและภาคประชาชน ด้วยเหตุนี้ทุนทาง

สิ่งแวดล้อมจึงมีผลต่อการสร้างและขับเคลื่อนประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือ โดยเฉพาะการส่งเสริมให้เกิดกระบวนการร่วมคิดร่วมทำ (Collaborative) ภายใต้ฐานคิดว่าแนวทางการแก้ไขปัญหาไม่ควรผูกขาดหรือถูกกำหนดโดยสถาบันใดสถาบันหนึ่ง เนื่องจากปัญหามลพิษและสิ่งแวดล้อมมีความซับซ้อนและเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจ สังคมของประชาชนท้องถิ่น ด้วยเหตุนี้จำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือระหว่างสถาบันหรือตัวแสดงต่าง ๆ ประกอบกับการตัดสินใจจะดำเนินการหรือไม่ดำเนินการบางอย่าง ต้องอาศัยวิสัยทัศน์ที่กว้างขวางหรือเข้าใจความหลากหลายของสังคม นอกจากนี้กระบวนการแก้ไขปัญหาจำเป็นต้องบูรณาการตลอดจนสร้างดุลยภาพระหว่างองค์ความรู้แบบวิทยาศาสตร์และองค์ความรู้จากประสบการณ์หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น

2. บทบาทของนวัตกรรมชุมชนในการสร้างกระบวนการอยู่ร่วมกันระหว่างชุมชนและโรงงานอุตสาหกรรม กลไกประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือมีพลังอำนาจและความสามารถในการสร้างกระบวนการอยู่ร่วมกันระหว่างชุมชนและโรงงานอุตสาหกรรม ดังนี้

(ก) เป็นพื้นที่แห่งการสื่อสารระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับการพัฒนาอุตสาหกรรม ซึ่งไม่มีใครเป็นเจ้าของ ไม่มีใครมีอำนาจนำ ตรงกันข้ามกลับเป็นพื้นที่ที่ผู้เข้าร่วมเสวนามีสัมพันธภาพทางอำนาจที่เท่าเทียมกัน ไม่กีดกันหรือปิดกั้นรวมถึงแสดงให้เห็นว่าชุดความรู้และเหตุผลของตนเองเหนือกว่าคู่สนทนา ดังนั้นพื้นที่แห่งการสื่อสารนี้จึงเปรียบเสมือนพื้นที่ที่เปิดโอกาสให้ผู้กระทำการทุกฝ่ายได้แสดงความคิดเห็นตามความเชื่อและจุดยืนที่มีต่อการพัฒนาอุตสาหกรรมในลักษณะถ้อยที่ถ้อยอาศัยเพื่อแสวงหาจุดร่วมและสงวนความคิดที่แตกต่าง ดังกรณีผู้นำกลุ่มชาวบ้านมาบตาพุดที่เป็นผู้บริการรายย่อยและประธานชุมชนอิสลาม ใช้พื้นที่ประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือเป็นเครื่องมือสะท้อนปัญหาการพัฒนาอุตสาหกรรม หรือผู้ประกอบการภาคอุตสาหกรรม ใช้พื้นที่ดังกล่าวเป็นเครื่องมือชี้แจงกิจกรรมที่โรงงานอุตสาหกรรมได้ดำเนินการ ทั้งในเชิงป้องกันและแก้ไขปัญหาจากการพัฒนาอุตสาหกรรม รวมถึงโครงการหรือกิจกรรมทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม หรือสิ่งแวดล้อมที่คาดว่าจะดำเนินการ (สุชาติ กอเข้ม, 14 ธันวาคม 2560, สัมภาษณ์, อ้างถึงใน ชัยณรงค์ เครือนวน, 2560, หน้า 106-107)

(ข) เป็นเครื่องมือเสริมสร้างพลังอำนาจให้แก่ชุมชนท้องถิ่นและโรงงานอุตสาหกรรม กล่าวได้ว่าผู้กระทำการที่มีส่วนได้ส่วนเสียกับกระบวนการพัฒนาอุตสาหกรรม ต่างมีศักยภาพและจุดเด่นที่แตกต่างกันออกไป แต่ศักยภาพและจุดเด่นของแต่ละฝ่ายมีกลับไม่ได้นำมาบูรณาการหรือถูกใช้ประโยชน์ในการพัฒนาอย่างเต็มที่ เนื่องจากปัจจัยหลายประการ อาทิ ช่องว่างทางความคิด ขาดเวทีกลางสำหรับการพูดคุย ความขัดแย้งระหว่างผู้กระทำการ ขาดทรัพยากรและความร่วมมือ เป็นต้น ดังนั้นการเกิดขึ้นของเวทีประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือ จึงเปรียบเสมือนพื้นที่แห่งการคลายช่องว่างทางความคิดเพื่อหลอมรวมศักยภาพของแต่ละฝ่ายที่ถูกกดทับหรือถูกมองข้ามและประสานศักยภาพเหล่านั้นในกระบวนการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาท้องถิ่น บทบาทมิตินี้เป็นผลจากการเปิดโอกาสให้แต่ละฝ่ายได้พูดคุยเกี่ยวกับปัญหาและแนวทางการพัฒนาร่วมกันกระทั่งเกิดการเสริมสร้างพลังในกระบวนการพัฒนาในมิติต่าง ๆ อาทิ

การเสริมสร้างพลังอำนาจด้านเศรษฐกิจ ทั้งเศรษฐกิจชุมชนและการประกอบธุรกิจของภาคอุตสาหกรรม การเสริมสร้างพลังอำนาจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เสริมสร้างพลังอำนาจในการขับเคลื่อนโครงการความรับผิดชอบต่อสังคมให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาของชุมชน ตลอดจนการสร้างพลังอำนาจในการบริหารจัดการ

(ค) เป็นเครื่องมือสร้างกระบวนการมีส่วนร่วม (Participation) ในการพัฒนาอย่างแท้จริง บทบาทของประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือในบริบทนี้เปรียบเสมือนพื้นที่ซึ่งช่วยยกระดับการมีส่วนร่วมให้เข้มข้นขึ้นและไม่ใช่การมีส่วนร่วมเชิงสัญลักษณ์ หรือสร้างการมีส่วนร่วมตามเงื่อนไขของกฎหมาย ตรงกันข้ามเวทีประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือแห่งนี้กลับเป็นพื้นที่ซึ่งเปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับการพัฒนาอุตสาหกรรมมีปฏิสัมพันธ์กันอย่างอิสระ โดยมีเป้าหมายเพื่อให้เกิดการร่วมคิดร่วมทำตั้งแต่ต้นน้ำ (ให้ข้อมูลข่าวสาร รับฟังความคิดเห็น) จนถึงปลายน้ำ (การตัดสินใจ) ปฏิบัติการเช่นนี้เป็นการปรับเปลี่ยนกระบวนการที่ศูนย์การจัดการรวมถึงแก้ไขปัญหาชุมชนโดยรอบโรงงานอุตสาหกรรมใหม่ จากเดิมที่รวมศูนย์อำนาจตัดสินใจไว้ที่กลุ่มผู้บริหารโรงงานอุตสาหกรรมและมีกระบวนการตัดสินใจแบบปิด (Closed Decision Process) ทำให้ผลประโยชน์เกิดขึ้นกับกลุ่มบุคคลเพียงกลุ่มเดียว เป็นการกระจายอำนาจการตัดสินใจสู่ชุมชนท้องถิ่นเพื่อนำไปสู่การตัดสินใจร่วมและเกิดผลประโยชน์เชิงสาธารณะ (พิมพ์ประไพ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และชัยณรงค์ เครือนวน, 2561; อภิวัฒน์ รัตนวราหะ, 30 มกราคม 2563, สัมภาษณ์, อ้างถึงใน ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2564; จุฑารัตน์ ชมพันธุ์, 2555)

(ง) เป็นพื้นที่แห่งการเรียนรู้ (Learning Space) ระหว่างชุมชนท้องถิ่นและโรงงานอุตสาหกรรม ทั้งการเรียนรู้แบบข้ามศาสตร์ (Transdisciplinarity) ผ่านการบูรณาการความรู้หลากหลายรูปแบบและหลากหลายแห่งเข้าด้วยกัน อาทิ การบูรณาการองค์ความรู้แบบวิทยาศาสตร์เข้ากับองค์ความรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือการบูรณาการความรู้เชิงเทคนิคของผู้เชี่ยวชาญเข้ากับความรู้จากประสบการณ์ของประชาชนท้องถิ่น การเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง (Transformative Learning) โดยเฉพาะการถอดบทเรียนการพัฒนาอุตสาหกรรมในอดีต เพื่อทบทวนกระบวนการทัศน์และแนวทางการพัฒนาที่ผ่านมา รวมถึงแสวงหาทางเลือกการพัฒนาชุมชนเพื่อทำให้ผู้กระทำกรทุกฝ่ายได้รับผลประโยชน์ร่วมกันบนพื้นฐานของความยุติธรรมทางสังคม

อย่างไรก็ตาม กระบวนการประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือ ยังมีจุดอ่อนและข้อจำกัดหลายประการ ดังนั้นการทำความเข้าใจกับจุดอ่อนและข้อจำกัด จึงเปรียบเสมือนแนวทางพัฒนาให้พื้นที่สาธารณะแห่งนี้มีพลังอำนาจเสริมสร้างศักยภาพในการอยู่ร่วมกัน ดังนี้

(ก) ผู้เข้าร่วมเสวนา (ส่วนของชุมชน) ในกระบวนการประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือยังกระจุกตัวเฉพาะเครือข่ายผู้นำชุมชน ทำให้พื้นที่สาธารณะแห่งนี้กลายเป็นพื้นที่ของการปฏิสัมพันธ์ระหว่างเครือข่ายชนชั้นนำในชุมชนกับตัวแทนของโรงงานอุตสาหกรรม กล่าวอีกนัยหนึ่งการสะท้อนปัญหาเพื่อนำไปสู่การกำหนดมาตรการแก้ไขปัญหาของชุมชนนั้น ยังคงเป็นการดำเนินการผ่านระบบตัวแทน (ผู้นำ

ตามธรรมชาติและผู้นำที่เป็นทางการ) ซึ่งวิธีการดังกล่าวมีทั้งข้อดีและข้อจำกัดในคราวเดียวกัน ด้วยเหตุนี้ การขับเคลื่อนกระบวนการประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือในอนาคต ต้องมีการระดมมวลชนเข้าร่วมในพื้นที่สาธารณะ ซึ่งการดำเนินงานระยะแรกอาจคัดเลือกผู้แทนกลุ่ม องค์กร ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการเข้าร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ภายใต้งื่อนไขว่าการระดมมวลชนต้องไม่เกินไปเพื่อกดดันหรือเรียกร้องให้โรงงานอุตสาหกรรมกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งตามที่มวลชนต้องการ โดยที่โรงงานอุตสาหกรรมไม่เห็นด้วยหรือยังไม่สิ้นข้อสงสัยในข้อเสนอเหล่านั้น ตรงกันข้ามต้องรักษาไว้ซึ่งเจตนารมณ์รวมถึงจุดมุ่งหมายของประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือ คือ การแลกเปลี่ยนและเรียนรู้เพื่อแสวงหาข้อตกลงร่วมกันหรือฉันทามติ ในการปฏิบัติการทางสังคมที่ชุมชนท้องถิ่นและโรงงานอุตสาหกรรมได้รับผลประโยชน์

(ข) ประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือเกิดขึ้นในชุมชนอิสลามเพียงแห่งเดียว แต่ชุมชนที่ถูกจัดตั้งในเขตเทศบาลเมืองมาบตาพุดมีถึง 38 ชุมชน ประกอบด้วย ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาอุตสาหกรรมเป็นปัญหาร่วมไม่สามารถจัดหรือแก้ไขได้ในชุมชนใดชุมชนหนึ่ง หรือดำเนินการได้โดยผู้กระทำการกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ด้วยข้อจำกัดเช่นนี้การทำให้กระบวนการประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือ เกิดความเข้มแข็งและกลายเป็นพื้นที่สำหรับแก้ไขปัญหาจากการพัฒนาอุตสาหกรรมในระยะยาว จำเป็นต้องเสริมสร้างศักยภาพพื้นที่สาธารณะแห่งนี้ทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ ระยะแรกอาจขยายเครือข่ายผู้ร่วมเสวนาผ่านการเชิญรวมถึงเปิดพื้นที่ให้ตัวแทนกลุ่ม องค์กรหรือประธานชุมชนในเขตเทศบาลเมืองมาบตาพุดเข้าเป็นส่วนหนึ่งในพื้นที่สาธารณะ ขณะเดียวกันเพื่อแก้ไขปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อทั้งในเชิงลึกและวงกว้างจำเป็นต้องบูรณาการการทำงานกับภาคส่วนอื่น ๆ นอกเหนือจากผู้ประกอบการภาคอุตสาหกรรม ให้มีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาเพื่อเพิ่มสมรรถนะการทำงานและนำไปสู่ประโยชน์สูงสุดของผู้กระทำการทุกฝ่าย

(ค) โครงการพัฒนาที่เป็นผลผลิตของกระบวนการประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือ ยังไม่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง การขับเคลื่อนโครงการหรือกิจกรรมพัฒนาต่าง ๆ มีหน่วยในการขับเคลื่อนระดับชุมชนเป็นหลัก ไม่ใช่การแก้ไขปัญหาเชิงยุทธศาสตร์ ที่ให้ความสำคัญกับการจัดปัญหาเชิงสาธารณะหรือปัญหาภาพรวมที่ส่งผลกระทบต่อประชาชนวงกว้าง อย่างไรก็ตามไม่ได้หมายความว่ากลไกการแก้ไขปัญหาและเสริมสร้างศักยภาพการพัฒนาที่ชุมชนท้องถิ่นกับโรงงานอุตสาหกรรมร่วมกันดำเนินการ ภายใต้อกระบวนการประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือไม่มีประสิทธิภาพหรือล้มเหลว ตรงกันข้ามกลไกดังกล่าวเปรียบเสมือนจุดเริ่มต้นสำคัญที่นำไปสู่การแก้ไขปัญหาเชิงโครงสร้าง โดยเฉพาะหากพื้นที่สาธารณะแห่งนี้สามารถระดมทรัพยากรและระดมบุคคลที่มีส่วนได้ส่วนเสียทั้งส่วนผู้ประกอบการภาคอุตสาหกรรม ตัวแทนชุมชนต่าง ๆ รวมถึงกลไกรัฐที่เกี่ยวข้องให้เข้าร่วมกำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาเชิงพื้นที่ (Area Based Approach) เพื่อสร้างความเปลี่ยนแปลงจากจุดภาคสู่มหภาค คือ จากปัจเจกบุคคลสู่ครอบครัว ชุมชน ก่อนขยายสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างที่ใหญ่ขึ้น

(ง) กระบวนการประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือเป็นแบบทวิภาคี ทำให้มีข้อจำกัดหลายประการ อาทิ ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาอุตสาหกรรมหลายปัญหาเป็นปัญหาเชิงโครงสร้างดังที่กล่าวไปข้างต้น ขณะที่หลายปัญหาต้องระดมทรัพยากรและต้องอาศัยความร่วมมือจากกลไกรัฐซึ่งมีอำนาจทางการ ประกอบกับผลลัพธ์จากการเสวนาอาจไม่ได้นำไปสู่การแก้ไขปัญหาเชิงสาธารณะหรือทำให้เกิดความยั่งยืนระยะยาว นอกจากนี้การแก้ไขปัญหามิติต้องอาศัยความรู้ ความคิดเห็น และความร่วมมือในวงกว้างจากหลายภาคส่วนทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาชน ด้วยข้อจำกัดเช่นนี้การขยายเครือข่ายจากการเสวนาแบบทวิภาคี สู่การเสวนาแบบไตรภาคี (กลไกรัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาชน) หรือจตุภาคี (กลไกรัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาชน นักวิชาการ) รวมถึงเบญจภาคี (กลไกรัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาชน นักวิชาการ นักพัฒนาเอกชน) จึงเปรียบเสมือนเงื่อนไขที่จำเป็น ทั้งนี้เพื่อสร้างพลังและประสานความร่วมมือให้มีความหลากหลายมากที่สุด

(จ) การขับเคลื่อนกระบวนการประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือ เกิดขึ้นจากสัมพันธภาพส่วนบุคคล โดยเฉพาะความสัมพันธ์ที่ตึงเครียดระหว่างโรงงานอุตสาหกรรม 2 แห่ง คือ บริษัทเอสซีจี เคมิคอลส์ (SCGC) และบริษัท ปตท. อะโรเมติกส์และการกลั่น จำกัด (มหาชน) กับผู้นำกลุ่มชาวบ้านมาบตาพุดที่เป็นผู้บริหารรายย่อย บริบทและสัมพันธภาพส่วนบุคคลเช่นนี้อาจดำรงอยู่ไม่ยั่งยืนเพราะเป็นความสัมพันธ์ระหว่างโรงงานอุตสาหกรรมกับปัจเจกบุคคล เมื่อเป็นเช่นนี้จำเป็นต้องปรับเปลี่ยนกระบวนการประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือที่อยู่บนฐานความสัมพันธ์ส่วนบุคคลสู่การยกระดับให้กลายเป็นสถาบันของชุมชนซึ่งไม่ยึดติดกับปัจเจกบุคคลหรือคณะบุคคล เพราะในอนาคตหากไม่มีผู้นำตามธรรมชาติหรือผู้นำตามธรรมชาติตัดสินใจไม่ดำเนินการต่ออาจทำให้กระบวนการประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือในฐานะนวัตกรรมรากหญ้าซึ่งเป็นผลิตผลของชุมชนและเป็นหนึ่งในหลาย ๆ กลไกที่ช่วยเสริมสร้างกระบวนการอยู่ร่วมกันหมดบทบาทหน้าที่ (Dysfunction) โดยปริยาย

อภิปรายผลการศึกษา

การอภิปรายผลการศึกษาในงานวิจัยชิ้นนี้ ผู้วิจัยชี้ให้เห็นนัยเชิงทฤษฎีที่ได้จากการเปรียบเทียบแนวคิดทฤษฎีที่ใช้เป็นเครื่องมือทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมกับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริงจากชุมชนที่เป็นกรณีศึกษา และนัยเชิงนโยบายเพื่อเป็นกลไกเสริมสร้างกระบวนการขับเคลื่อนประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือภายใต้บริบทสังคมไทย ดังรายละเอียดต่อไปนี้

นัยเชิงทฤษฎี

การศึกษาครั้งนี้มุ่งทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคม ผ่านแนวคิดประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือ โดยใช้ปฏิบัติการที่เกิดขึ้นในชุมชนอิสลาม ตำบลมาบตาพุด อำเภอเมือง จังหวัดระยอง เป็นกรณีศึกษา กล่าวไว้ว่า ประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือเป็นตัวแทนทางทฤษฎีว่าด้วยเรื่องประชาธิปไตยรูปแบบหนึ่งท่ามกลางความเป็นไปได้ของตัวแทนประชาธิปไตยในหลาย ๆ ที่ดำรงอยู่ในโลก ซึ่งหัวใจของ

ประชาธิปไตยรูปแบบนี้อยู่ที่การเปิดโอกาสให้ปัจเจกบุคคลปฏิบัติการสื่อสาร (Communicative Action) ด้วยความเป็นเหตุเป็นผล (Rationality) เพื่อแสวงหาฉันทมติ ซึ่งกระบวนการดังกล่าวเปรียบเสมือนแนวทางที่นำไปสู่ข้อผูกมัดให้เกิดการปฏิบัติการทางสังคมเพื่อประโยชน์ของสาธารณะ

หากนำฐานคิดและเป้าหมายเชิงอุดมคติของแนวคิดประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือข้างต้น เป็นจุดเริ่มต้นสำหรับทำความเข้าใจกับปฏิบัติการในชุมชนที่เป็นกรณีศึกษาครั้งนี้ พบนักที่เหมือน แตกต่าง รวมถึงมีประเด็นที่เป็นข้อสังเกต ดังต่อไปนี้

(1) รูปแบบประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือในชุมชนอิสลาม โดยหลักการเป็นปฏิบัติการสื่อสาร ภายใต้หลักความเป็นเหตุเป็นผล แต่กระบวนการปรึกษาหารือไม่ได้เป็นไปในลักษณะการใช้เหตุผลของ คนหลักและโต้แย้งเหตุผลของกลุ่มเสวนาเพื่อให้ได้มาในสิ่งที่ตนเองประสงค์หรือสร้างข้อตกลงร่วม ตรงกันข้ามการใช้เหตุผลกลับเกิดขึ้นภายใต้บริบทที่ผู้กระทำการทุกฝ่ายมีเป้าหมายร่วมกันก่อนการปรึกษาหารือคือการอยู่ร่วมกันระหว่างชุมชนท้องถิ่นและโรงงานอุตสาหกรรม และได้ใช้เป้าหมายนี้เป็นกลไกขับเคลื่อน กระบวนการปรึกษาหารือ ดังนั้นปฏิบัติการทางสื่อสารจึงแตกต่างจากรูปแบบประชาธิปไตยแบบ ปรึกษาหารือทั่วไปที่ใช้กระบวนการปรึกษาหารือเป็นพื้นที่กำหนดเป้าหมายหรือสร้างข้อตกลงร่วม กล่าวอีก นัยหนึ่งเป็นการใช้เป้าหมายกำหนดกระบวนการ (ปรึกษาหารือ) ไม่ได้ใช้กระบวนการ (ปรึกษาหารือ) กำหนดเป้าหมาย

(2) ประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือในชุมชนอิสลาม มีลักษณะกึ่งชุมชนนิยม (Semi-communitarian Deliberative Democracy) กล่าวคือ มิติหนึ่งประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือเปรียบเสมือน กลไกที่ช่วยสร้างตัวตนให้กับชุมชน ขณะเดียวกันก็เป็นพื้นที่ซึ่งให้ความสำคัญกับชุมชนและค่านิยมของ สังคม รวมทั้งก่อให้เกิดปฏิบัติการของผู้ประกอบการภาคอุตสาหกรรมเพื่อตอบสนองชุมชน แต่อีกมิติหนึ่ง กลับพบว่าผลลัพธ์และปฏิบัติการทางสังคมที่เกิดขึ้นจากการปรึกษาหารือบางครั้งไม่ได้เป็นผลประโยชน์ ลักษณะรวมหมู่ของชุมชน เนื่องจากเกิดการกระจุกตัวของผลประโยชน์อยู่ที่เครือข่ายหรือกลุ่มผลประโยชน์ บางกลุ่มในชุมชน โดยเฉพาะขึ้นกับกลุ่มและเครือข่ายของตัวแทนที่เข้าร่วมเสวนา

(3) ความเป็นสาธารณะของประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือในชุมชนอิสลาม สะท้อนให้เห็น 2 นัย คือ นัยแรกเกี่ยวข้องกับผู้ร่วมเสวนา โดยเฉพาะในส่วนของชุมชน ที่ส่วนใหญ่อยู่ในรูปตัวแทนภาค ประชาชน (ประธานชุมชน ผู้นำตามธรรมชาติ) การใช้ระบบตัวแทนเข้าร่วมเสวนาซึ่งกระจุกตัวเฉพาะกลุ่ม ผู้นำชุมชนเช่นนี้อาจขัดแย้งกับหลักการเชิงทฤษฎีประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือ ที่ต้องการให้กระบวนการเสวนามีความเป็นสาธารณะมากที่สุดหรือหากใช้ระบบตัวแทนก็ต้องมีกระบวนการคัดเลือกอย่างเป็น ระบบ นัยที่สองเกี่ยวข้องกับการรับรู้ข้อตกลงหรือปฏิบัติการร่วมระหว่างชุมชนและผู้ประกอบการ ภาคอุตสาหกรรมของประชาชนทั้งหมดในชุมชน เพราะไม่อาจปฏิเสธได้ว่าการที่ชุมชนจะปฏิบัติการ ร่วมกับผู้ประกอบการภาคอุตสาหกรรมในลักษณะใดลักษณะหนึ่งนั้น อาจนำมาซึ่งความเปลี่ยนแปลงหรือ ส่งผลต่อการดำเนินชีวิตในชุมชน

นัยเชิงนโยบาย

ข้อค้นพบจากชุมชนที่เป็นกรณีศึกษาครั้งนี้ สะท้อนให้เห็นว่าประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือภายใต้การสร้างพื้นที่กลางเพื่อให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ได้มีโอกาสพูดคุยหรือแลกเปลี่ยนมุมมองด้วยเหตุผลนั้น เปรียบเสมือนกลไกสำคัญที่ก่อให้เกิดความไว้วางใจและหุ้นส่วนการพัฒนาอันจะนำไปสู่ปฏิบัติการร่วมคิด ร่วมทำและร่วมรับผลประโยชน์ ข้อค้นพบเช่นนี้จึงสะท้อนให้เห็นว่าประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือเป็นกลไกที่มีหน้าที่ (Function) บางอย่างในสังคม ดังนั้นในกระบวนการพัฒนา โดยเฉพาะโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของประชาชนท้องถิ่น หากสามารถประยุกต์หลักการและแนวทางของประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือไปใช้ควบคู่หรือทดแทนกลไกที่รัฐใช้และมีข้อจำกัดในปัจจุบันย่อมเสริมสร้างพลังอำนาจ ตลอดจนทำให้การพัฒนาเกิดความเป็นธรรมแก่ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกฝ่าย

ตัวอย่างของกลไกที่รัฐใช้และมีข้อจำกัด อาทิ กลไกการรับฟังความคิดเห็นในกระบวนการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม (Environmental Impact Assessment: EIA) ซึ่งไม่มีหลักประกันว่าข้อวิตกกังวล ข้อเสนอแนะ รวมถึงข้อเรียกร้องจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่นำเสนอในเวทีรับฟังความคิดเห็นจะได้รับการตอบสนองหรือปฏิบัติตาม เนื่องจากการตัดสินใจผูกขาดอยู่ที่กลไกรัฐหรือผู้มีอำนาจส่วนกลาง เช่นเดียวกับกลไกประชาพิจารณ์ (Public Hearing) ซึ่งเป็นเพียงกระบวนการที่กลไกรัฐจัดขึ้นให้ประชาชนแสดงความคิดเห็นของประชาชนต่อประเด็นปัญหาใดปัญหาหนึ่ง ทั้งนี้เพื่อนำความเห็นหรือข้อเสนอแนะจากเวทีประชาพิจารณ์ประกอบการตัดสินใจหรือการทำประชามติ แม้เป็นกลไกช่วยสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมตัดสินใจของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียหรือประชาชนในเรื่องที่มีความสำคัญ แต่ผลลัพธ์จากกลไกดังกล่าวก็ก่อให้เกิดผู้ชนะ-ผู้แพ้ซึ่งอาจนำไปสู่ความขัดแย้งในระยะยาว ด้วยข้อจำกัดของกลไกข้างต้น การประยุกต์หลักการและแนวทางของประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือมาใช้ควบคู่หรือทดแทนจึงเปรียบเสมือนเงื่อนไขจำเป็น เพราะประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือช่วยสร้างหลักประกันว่าความคิดเห็นที่นำเสนอจะได้รับการตอบสนอง ประกอบกับเป้าหมายเชิงหลักการต้องการแสวงหาฉันทมติหรือสร้างข้อตกลงร่วมมากกว่าการทำให้เกิดผู้ชนะ-ผู้แพ้

ในมิติการเมืองการปกครองหลักการประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือ เป็นกลไกที่ช่วยปรับสัมพันธภาพทางอำนาจในกระบวนการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน เพราะที่ผ่านมาการมีส่วนร่วมเกิดขึ้นในบริบทที่กลไกรัฐมีอำนาจนำและเป็นผู้กำหนดรูปแบบและวิธีการมีส่วนร่วม กระทั่งการมีส่วนร่วมเป็นเพียงเทคโนโลยีทางอำนาจ (Technology of Power) เพื่อสร้างความชอบธรรมทางการเมืองการปกครองหรือถูกใช้ขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะตามความประสงค์ของรัฐ นอกจากนี้กระบวนการดังกล่าวอาจเป็นกลไกที่นำไปสู่การจัดการปกครองแบบร่วมคิดร่วมทำ (Collaborative Governance) เพราะการกำหนดทิศทางพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม การเมืองไม่ควรผูกขาดอยู่กับสถาบันใดสถาบันหนึ่งไม่ว่าจะเป็นรัฐหรือชุมชนท้องถิ่น ขณะเดียวกันการแก้ไขปัญหาบางประการจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือระหว่างสถาบันหรือตัว

ชัยณรงค์ เจริญนวน

แสดงต่าง ๆ ในสังคม รวมทั้งการตัดสินใจในประเด็นสาธารณะต้องอาศัยวิสัยทัศน์ที่กว้างขวางขึ้นหรือเข้าใจความหลากหลายของสังคม เพื่อนำไปสู่การออกแบบอนาคตร่วมกัน กล่าวอีกนัยหนึ่งเป้าหมายของการจัดการปกครองแบบร่วมคิดร่วมทำมีความที่คล้ายคลึงกับประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือ คือ ต้องการให้ตัวแสดงต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องใดเรื่องหนึ่งมีปฏิสัมพันธ์กันเพื่อร่วมสร้างกติกา ร่วมตัดสินใจหรือแสวงหาฉันทามติ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

จากข้อค้นพบที่ได้จากการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะเพื่อขับเคลื่อนประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือสำหรับหน่วยงานหรือผู้เกี่ยวข้องนำไปพิจารณา ดังนี้

1. เผยแพร่หลักการ กระบวนการของประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือสู่สาธารณชนทั้งในเชิงลึกและวงกว้าง เพื่อสร้างการรับรู้ตลอดจนความเข้าใจต่อตัวแบบประชาธิปไตยดังกล่าว ซึ่งจะมีผลต่อการขับเคลื่อนหรือการนำตัวแบบประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือไปปฏิบัติเพื่อแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่ดำรงอยู่ในสังคม

2. แสวงหากฎไกหรือมาตรการส่งเสริมให้เกิดการประยุกต์แนวคิด หลักการและกระบวนการของประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือไปประยุกต์เพื่อจัดการหรือแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในมิติต่าง ๆ อาทิ ความขัดแย้งในการพัฒนา ความขัดแย้งทางการเมือง ความขัดแย้งทางสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

3. ค้นหาชุมชน เครือข่าย องค์กรที่ประสบความสำเร็จในการประยุกต์หลักการประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือแก้ไขปัญหา เพื่อถอดบทเรียนหรือแสวงหาแนวปฏิบัติที่ดี (Best Practice) อันเป็นพื้นฐานสำคัญในการเผยแพร่และขยายผลหลักการประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือที่เป็นรูปธรรมสู่การรับรู้ของสาธารณชนเพื่อให้เกิดการปฏิบัติ

องค์ความรู้ใหม่ที่ได้รับจากการวิจัย

จากข้อค้นพบข้างต้นสะท้อนให้เห็นองค์ความรู้ใหม่ที่ปฏิบัติการทางสื่อสารผ่านรูปแบบประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือของชุมชนอิสลาม มีลักษณะเฉพาะภายใต้บริบทของสังคมไทยซึ่งแตกต่างจากประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือในบริบทของโลกตะวันตกหลายมิติ กล่าวคือ กระบวนการปรึกษาหารือถูกขับเคลื่อนด้วยเป้าหมายร่วมของผู้กระทำกรกลุ่มต่าง ๆ ไม่ใช่การใช้กระบวนการเพื่อกำหนดเป้าหมายขณะเดียวกันรูปแบบการปรึกษาหารือไม่ได้เน้นการโต้แย้งด้วยการใช้เหตุผลหักล้างเหตุผล ตรงกันข้ามกลับแสดงออกในรูปการปรับทุกข์เล่าสุข ตลอดจนแสวงหาทางออกร่วมกันด้วยหลักการประนีประนอมเพื่อสร้างความสัมพันธ์ที่ยั่งยืนในระยะยาว ดังนั้นกระบวนการปรึกษาหารือจึงกลายเป็นกลไกที่ช่วยปรับสัมพันธภาพทางอำนาจและสร้างการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนในการพัฒนา นับเช่นนี้แสดงให้เห็นถึงการผสมผสานระหว่างหลักการประชาธิปไตยสมัยใหม่กับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมท้องถิ่น รวมถึงเพิ่มอำนาจ

การมีส่วนร่วมของประชาชนภายใต้กระบวนการที่ทุกฝ่ายยอมรับ นอกจากนี้ยังเป็นการปรับสมดุลทางอำนาจผ่านกระบวนการที่ไม่สร้างความขัดแย้งในระยะยาว

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- จุฑารัตน์ ชมพันธุ์. (2555). การวิเคราะห์หลัก “การมีส่วนร่วมของประชาชน” ใน “The Public Participation Handbook: Making Better Decisions through Citizen Involvement” ในบริบทประเทศไทย. *วารสารการจัดการสิ่งแวดล้อม*, 8(1), 123-141.
- ชัยณรงค์ เครือนวน. (2558ก). *ปฏิบัติการและการต่อสู้ทางวาทกรรมในการพัฒนาอุตสาหกรรม: ศึกษากรณี การพัฒนาอุตสาหกรรมภายใต้ตัวแบบมาตาฟูด*. คุยฉินิพนธ์หลักสูตรรัฐศาสตรุษฎีบัณฑิต, สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์การเมืองและการบริหารจัดการ, คณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์, มหาวิทยาลัยบูรพา.
- ชัยณรงค์ เครือนวน. (2558ข). *ปฏิบัติการและการต่อสู้ทางวาทกรรมในการพัฒนาอุตสาหกรรม: ศึกษากรณีการพัฒนาอุตสาหกรรมภายใต้ตัวแบบมาตาฟูด*. *วารสารการเมือง การบริหาร และกฎหมาย* 7(2), 223-245.
- ชัยณรงค์ เครือนวน. (2560). *การทบทวนและปรับยุทธศาสตร์การพัฒนาของ โครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกสู่การเป็นประเทศอาเซียนในจังหวัดระยอง: กรณีการปรับยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรมในเขตมาตาฟูด*. ชลบุรี: คณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.
- ชัยณรงค์ เครือนวน และพิมพ์ประไพ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา. (2561). ข้อเสนอการพัฒนาอุตสาหกรรมพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกในมุมมองของภาคประชาชน บทสังเคราะห์เพื่อการเปลี่ยนผ่านสู่การพัฒนาาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกให้เกิดความยุติธรรมทางสังคม. *วารสารเศรษฐศาสตร์การเมืองบูรพา*, 6(1), 40-62.
- ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์และชัยณรงค์ เครือนวน. (2549). *การจัดทำผังพิสัยการวิจัยระบบสุขภาพกับการพัฒนาอุตสาหกรรมในอนุภาคตะวันออก*. ศูนย์จัดการงานวิจัยระบบสุขภาพภาคตะวันออก (ศวรส.อ) มหาวิทยาลัยบูรพา สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข (ศวรส.).
- ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ ชัยณรงค์ เครือนวน และจิตรา สมบัติรัตนานันท์ (2564). *การใช้อำนาจรัฐในการจัดระบบที่ดินของระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก*. สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.) และสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.).
- ชาย โปธิสิตา. (2554). *ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ* (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง.

ชัยณรงค์ เจริญนวน

ชเนศ วงศ์ยานนาวา. (2549). ฐานทางความคิดของประชาธิปไตยแบบปรีกษาหารีอ. *วารสารสถาบันพระปกเกล้า*, 4(3). 77-90.

ภาษาอังกฤษ

Putnam, R. (ed.). (2002). *Democracies in Flux: The Evolution of Social Capital in Contemporary Society*. Oxford: Oxford University Press